

Reportage / Behandeling in de greep van de angst

De tbs-paradox

door Tatiana Scheltema

Het is het best bewaarde geheim van de tbs: dat het in de meeste gevallen goed gaat. Maar de maatschappij wil beveiliging, geen behandeling. 'Het imago van tbs is nu zo slecht dat er ingegrepen moet worden.'

Zijn flatje doet in niets aan een normale studentenflat denken. Het is er schoon, opgeruimd, verzorgd. Randall E. (28) zit in de laatste fase van de tbs, het transmuraal verlot. Hij woont op zichzelf in een middelgrote universiteitsstad, hij studeert bedrijfskunde, hij sport, heeft leuke vrienden en haalt hoge cijfers. Dat is opmerkelijk, gezien zijn achtergrond: een gebroken gezin uit een achterstandswijk in de Randstad. Zijn puberteit was een drama. Hij werd van school getrap, uit huis gezet door zijn moeder, haakte aan bij een groep Antilliaanse straatjongens. Veel drugs (coke, speed) en drank. Ging met messen rondlopen, raakte betrokken bij steekpartijen. Liet zich gek maken door de voodoooverhalen van zijn vrienden en stak in razernij een meisje dood toen ze bloedde tijdens de seks. Over ongesteldheid had niemand hem ooit verteld. Op zijn achttiende belandde hij in de tbs. In de kliniek ging hij weer leren, deed staatsexamen, schreef zich in bij de universiteit. Nu is hij met zijn scriptie bezig.

Hijgerig

Het is het best bewaarde geheim van de tbs: dat het in de meeste gevallen goed gaat. Van de ex-gedetineerden die geen tbs-behandeling hebben gehad, gaat zeventig tot tachtig procent opnieuw in de fout. Het recidivecijfer onder ex-tbs'ers is 17,5 procent binnen twee jaar. Maar verdachten van misdrijven proberen op advies van hun advocaat steeds vaker tbs te ontlopen door niet mee te werken aan het gedragskundig onderzoek in het Pieter Baan Centrum. Liever zitten ze een veel langere gevangenisstraf uit. Dat is begrijpelijk, want de tbs-maatregel lijkt steeds meer op een verlenging van de detentie voor onbepaalde tijd. Het probleem zit in de uitvoering, zeggen advocaten. En met hen zeggen rechters dat steeds vaker óók. Het aantal tbs-opleggingen is de afgelopen twee jaar bijna gehalveerd, van 180 in 2007 naar 107 in 2009, en niet omdat rechters geen tbs kunnen opleggen - dat kan ook zonder een rapportage van het Pieter Baan Centrum - maar omdat ook rechters kritiek hebben op het systeem.

De discussie over tbs speelt al decennia en is in al die jaren dezelfde gebleven: hoe zorg je dat je de samenleving beschermt tegen gevaarlijk gestoorde criminelen, en dat je ze tegelijkertijd zodanig behandelt dat de kans op herhaling zo klein mogelijk is? Het debat wordt nu vooral gevoed door angst en woede. 'De tolerantie voor dit soort patiënten is nihil. Er wordt hijgerig, hyperig gereageerd op elk incident. Je moet nu als minister van goeden huize komen en een rechte rug hebben om het systeem te verdedigen tegen de publieke opinie. Als je soms de reacties leest op internet - daar lusten de honden geen brood van,' zegt directeur Sanne Verwaaijen van tbs-kliniek de Rooyse Wissel, tevens voorzitter van het landelijk beraad van behandeldirecteuren binnen de tbs-sector, het Landelijk Beraad Hoogst Inhoudelijk Verantwoordelijken (LBHIV).

Veiligheid

'De aandacht verschoof de laatste jaren van dader naar slachtoffer,' zegt Verwaaijen. 'Dat is goed. Er is jarenlang te weinig naar de slachtoffers omgekeken. Maar het slaat om, men zegt nu: verlos ons van de gevaarlijke medemens. Straf hem, hou hem binnen, en zolang er geen incidenten zijn, doe je je werk goed. Maar daar is dit systeem niet voor bedoeld.'

De balans is doorgeslagen naar beveiliging van de samenleving, ten koste van de behandeling, zeggen rechters, advocaten, en directeuren van tbs-klinieken. Dat is terug te voeren op de maatregelen die op last van toenmalig minister Donner van Justitie na het parlementaire onderzoek van de commissie-Visser in 2006 werden genomen. Visser lichtte het tbs-stelsel door na een reeks incidenten met tbs'ers op verlot die gruwelijk in de fout gingen. Conclusie: de klinieken hadden gefaald bij het inschatten van het recidivegevaar voorafgaand aan het verlot.

Er werden extra hekken en alarminstallaties gebouwd. Dat hielp: in de afgelopen vijf jaar ontsnapten slechts drie tbs'ers. Daarnaast werd de verlofprocedure hermetisch dichtgetimmerd. De aanvraagprocedure voor verlof, die begint op het moment dat de kliniek vindt dat een patiënt onder bewaking naar buiten kan, kan twee jaar in beslag nemen. En uiteindelijk beslist de minister. 'Daar deed Donner iets doms,' zegt raadsheer Yvo van Kuijk. Hij is voorzitter van de penitentiaire kamer in Arnhem, waar alle hoger beroepzaken over verlenging van tbs worden behandeld. Hij zegt: 'Nu de minister zelf verantwoordelijk is, kan hij niet zeggen: we hebben het uitbesteed aan een deskundige instantie, en als die een fout maakt, moeten we dáár evalueren. Nu ligt hij politiek zelf direct onder vuur als het tijdens het verlof misgaat.'

Vluchtgevaarlijk

John van Tamelen (42) komt uit een zwaar gereformeerd gezin waarvan de drankverslaafde vader de toorn Gods nogal eens zelf ten uitvoer bracht. Moeder en kinderen verbleven regelmatig in Blijf-van-mijn-Lijfhuizen. Op zijn zevende stuurde zijn vader John uit stelen, op zijn negende plaatste de kinderrechter hem uit huis. Toen hij elf was, werd zijn vader tot anderhalf jaar cel veroordeeld wegens seksueel misbruik van zijn zusje. Op zijn twaalfde rookte John zijn eerste joint. Op zijn negentiende blowde hij zich suf, aangevuld met een grammetje of vijf, zes cocaïne per dag. Hij sloeg zijn eerste vriendin, en de tweede ook.

Van Tamelen pleegde zijn moord uit liefde voor dieren. Hij draaide door toen een puppy uit een nest Canadese herders van eigen fok werd mishandeld door de dealer aan wie hij het beest had verkocht. Die zou de pup hebben geslagen, bewerkt met een mes en een brandende sigaret op zijn neus hebben uitgedrukt. Zwaar onder de coke zocht hij de man op en vermoordde hem met tweeënzeventig messteken.

Van Tamelen was negentien toen hij tot zes jaar gevangenisstraf en tbs werd veroordeeld. Dat was in 1990. Eind juni 2010 behandelt de penitentiaire kamer van het Gerechtshof in Arnhem het hoger beroep tegen opnieuw een verlenging van de tbs. Van Tamelen staat te boek als 'extreem vluchtgevaarlijk'. Hij bracht in 1997 de positie van minister Sorgdrager van Justitie aan het wankelen door zijn vlucht door de airconditioning- buizen van de Van Mesdagkliniek in Groningen. Ook uit de klinieken waar hij nadien verbleef, ontsnapte hij een paar keer.

Zijn behandelaar Pia Kristensen uit de Oostvaarderskliniek (Almere) is onaangekondigd op de zitting verschenen. Ze acht het risico op recidive inmiddels miniem. 'John heeft de laatste jaren enorme vooruitgang geboekt. Hij werkt goed samen, eigenlijk sinds hij verlof heeft. Zijn agressie heeft hij onder controle, dat hebben we herhaaldelijk en in verschillende situaties gezien.' Daarom adviseert ze onvoorwaardelijk ontslag.

De rechter: 'We zijn een beetje overvallen door uw komst. Maar begrijp ik goed dat u dit hier van uw directeur wel mag zeggen, maar dat u het niet mag opschrijven?'

'Ja,' zegt de behandelaar, de rechter heeft het goed begrepen. Een dergelijk advies zou de directeur in aanvaring kunnen brengen met de minister. 'Maar ik zie geen objectieve criteria om hem nog langer binnen te houden.'

In maart verscheen er een artikel over Van Tamelen in De Telegraaf. 'Vrijaf voor gevreesde tbs-gangster', kopte de krant. De PVV stelde Kamervragen: 'Hoe beoordeelt u de risico's van een ongeleid verlof voor deze als "zeer berucht en gewelddadig" bekend staande crimineel?' Vlak erna werd de verlofmachtiging van Van Tamelen ingetrokken. 'Een politieke beslissing,' zegt Kristensen tegen de rechters. 'Er is mij doorgegeven dat ze bij het ministerie extra voorzichtig zijn omdat hij "weer wordt genoemd".'

Dat Kristensen voor de rechter wél, maar op papier voor de minister geen onvoorwaardelijk ontslag voor Van Tamelen mag vragen, bezorgt advocaat Job Knoester 'een spring-uit-mijn-vel-momentje', zegt hij tegen de rechters. 'Als je de kans hebt, als het verantwoord is, moet je perspectief bieden. Anders breek je dingen af.' De advocaat-generaal vraagt het Hof de zaak aan te houden. Hij wil niet 'meegaan in de angst', maar hij wil Van Tamelen ook niet zomaar op straat zetten. Hij vraagt een onderzoek van de reclassering naar de mogelijkheden om Van Tamelen, eenmaal buiten, te begeleiden.

Ethische dilemma's

'Vroeger,' zegt John van Tamelen, 'waren de behandelaren veel meer betrokken. Nu zijn de teams veel kleiner. Ze werken steeds minder met ons, ze zitten vooral achter de computer.' Behandelaren zijn meer dan de helft van hun tijd bezig met rapporteren, met formats invullen. 'Een verlofaanvraag is nu vijftientig pagina's. Tien jaar geleden was dat anderhalf. Er mag best weer eens iets tussenin,' zegt psycholoog Jacqueline Hochstenbach. Ze werkte als hoofd behandeling in de Van Mesdagkliniek en de Oostvaarderskliniek, en als Hoofd Individuele TBS-zaken (ITZ) op het ministerie van Justitie. Na bijna acht jaar in de tbs houdt ze het voor gezien. Ze wil wel eens minder dan tachtig uur in de week werken en ze stuitte steeds vaker op ethische dilemma's. Sinds het parlementaire onderzoek van de commissie-Visser zijn de incidenten drastisch afgenomen. Maar het aantal onbegeleide verloven daalde, vergeleken met de periode voor Visser, óók met zeventig procent. 'Het is goed dat er beter wordt gewogen, er zijn veel minder incidenten,' zegt Hochstenbach. 'Maar de andere kant is dat je mensen binnenhoudt die best al naar buiten hadden gekund. Ik kwam met mijn eigen integriteit in de knoei.'

'Het duurt inderdaad soms jaren voordat iemand op verlof kan,' zegt tbs-advocaat Willem Anker. 'Daarvóór heeft iemand vaak al jaren op behandeling moeten wachten. Als ik een cliënt bezoek, vraag ik: schiet het al op? Maar er blijken vaak ellenlange wachtlijsten te zijn voor therapieën. Het schijnt erg lastig te zijn om aan goed gekwalificeerd personeel te komen.'

'Ik heb cliënten die van tien verschillende behandelaren tien verschillende diagnoses hebben gekregen,' zegt ook Job Knoester. 'Als de behandelaar tussentijds vertrekt, begint de volgende vaak weer van voren af aan. Je bent zo een paar jaar verder.'

'Eva' is een medewerkster bij een instelling die anoniem wil blijven - waar ze werkt, of wat ze precies doet mag niet bekend worden. Ze snapt de angst van het publiek voor tbs'ers. 'Als je iets leest op papier denk je: gatver, wat een beest. Dan is hij alleen maar de moordenaar of de verkrachter. Maar als je dagelijks met iemand werkt, zie je veel meer. Iemand is niet alleen datgene waarvoor hij veroordeeld is. Patiënten zijn vaak op een heel vervelende manier het leven binnengewandeld, met een enorme achterstand begonnen. Dan denk ik: wat zou ik doen als ik zo was opgevoed?' Door de druk van buitenaf heerst binnen de klinieken een angstcultuur, zegt ze: 'Er is een Big Brother is watching you-gevoel. Alles moet van hogerhand - uiteindelijk het ministerie - worden verantwoord en afgedekt. Het geeft mensen het gevoel dat ze niet gewaardeerd worden in hun werk. Als jij als therapeut een ander idee hebt dan de kliniek over welke behandeling iemand moet krijgen, kun je dat niet zomaar zeggen, ook al vind je dat de patiënt dat best mag weten. Want als er geen overeenstemming is, kan het gebeuren dat de advocaat van de patiënt daar misbruik van maakt en dat de rechter zegt: er is onduidelijkheid, dus we gaan tegen het advies van de kliniek in maar stopzetten.'

Het gebrek aan professionele autonomie en de angstcultuur maakt dat goede medewerkers er de brui aan geven, zegt oud-Pompebestuurder Jos Poelmann. Hij stapte vorig jaar, mede naar aanleiding van de in zijn ogen overmatige bemoeienis met zijn beleid, zelf op. 'Ik sprak laatst een toegewijde psychiater in de Pompekliniek die het beu is om als een soort politie-agent te moeten fungeren, te moeten zeggen en vinden wat Justitie zegt en vindt, zich eindeloos moet verantwoorden om de ambtenaren in staat te stellen zich in te dekken voor de kritiek van de Tweede Kamer en de maatschappij. De goede psychiaters en psychotherapeuten houden het voor gezien en zo wordt het systeem van binnen uitgehold.'

Vrijheid oefenen

Dat het draagvlak voor tbs binnen de strafrechtketen sterk is verminderd, erkent Goof van Gemert, directeur Forensische Zorg van het ministerie van Justitie, zonder meer. Maar een discussie over veiligheid aan de ene kant, en behandeling aan de andere, speelt volgens hem niet. 'De weigering van verdachten om mee te werken is zorgelijk. We laten nu onderzoeken hoe dat komt. Maar de veiligheid is absoluut toegenomen.' Van problemen als gevolg van een hoog personeelsverloop wil hij niets weten. 'Die zijn er niet in de tbs,' zegt hij. 'Althans, niet meer dan in de rest van de geestelijke gezondheidszorg.' Wat wel speelt, zegt hij, is dat het aantal klinieken de afgelopen vijf jaar sterk is uitgebreid, van vijftienhonderd naar ruim tweeduizend plaatsen. 'Dan kan het lastig zijn om genoeg ervaren personeel te krijgen, of een goeie match.' De Inspectie voor de Sanctietoepassing (ISt), de toezichthouder op alle detentiecentra in Nederland, luidt wel al jaren de noodklok. 'Wij constateren een groot verloop onder behandelaars,' zegt hoofdinspecteur Wouter Meurs van de ISt. 'We signaleren het omdat het consequenties heeft voor de behandeling, en omdat het in sommige klinieken erg lang duurt voordat de behandeling begint. Dat werkt rechtsongelijkheid in de hand. Met klachten over het uitblijven van de behandeling kun je nergens naartoe. Door het voorzichtige verloffbeleid vindt de rechter soms dat de tbs te lang duurt, en besluit tot voorwaardelijke beëindiging van de maatregel. In die gevallen is er geen voorafgaand verloff geweest om vrijheid te "oefenen". Je stuurt mensen onvoorbereid de maatschappij in en zo vergroot je per saldo juist de onveiligheid.'

Messteken

John van Tamelen zit nu ruim tweeëntwintig jaar vast. Ter vergelijking: Volkert van der G. kreeg voor de moord op Pim Fortuyn achttien jaar, zonder tbs. Als Volkert over vier jaar vrijkomt, heeft hij twaalf jaar gezeten. Maurice van L. durfde zijn vrienden niet te vertellen dat hij hun vakantiegeld had vergokt en schoot één van hen dood: veertien jaar cel. Brabander Fred K. bracht in 2005 op een hondenweitje een allochtone jongen met 44 messteken om, nadat die had gezegd: 'Sodemieter op met je honden' en 'Ik maak je dood'. De rechtbank zag verzachtende omstandigheden: negen jaar. Volgende Kerstmis zit K. weer thuis.

Al deze mannen werden door gedragsdeskundigen onderzocht. Ze hebben respectievelijk een obsessief-compulsieve persoonlijkheidsstoornis, een persoonlijkheidsstoornis met antisociale en narcistische trekken, en een 'kortsluitingsreactie als gevolg van een posttraumatische stressstoornis in remissie'. Maar géén tbs.

Aan John van Tamelen durft niemand zich nog te branden. In alle klinieken waar hij kwam is hij blijven blowen, én ontsnappen. Instellingen schoven hem als een hete aardappel door. 'Dus jij bent bang dat ik morgen bij jou op de stoep sta?' vraagt John van Tamelen aan de telefoon. Ik ben bij zijn vrouw thuis geweest, ik heb zijn zevenjarige dochter haar lievelingssprookje voorgelezen. Op haar kamer hangt een houten lamp die John in de kliniek voor haar heeft gemaakt. Moeilijke vraag. Haar vader is geen gemakkelijke man. Stront eigenwijs - eigenzinnig, noemt hij het zelf. Hij is gediagnosticeerd als ernstig psychopaat. Maar in twintig jaar tbs heeft hij nooit meer geweld gebruikt, of harddrugs genomen. Hij heeft een vak geleerd - vrijwel in zijn eentje runt hij de keuken van de kliniek. En hij heeft geleerd 'om zijn knopen te tellen', zegt hij zelf.

Tijdens de vervolgzitting drie maanden later bij het Gerechtshof in Arnhem houdt reclasseringsambtenaar Taimor Amiri de boot af. 'Hij komt in een kwetsbare wijk te wonen. Wij hebben de deskundigheid niet in huis om hem te begeleiden.'

Kunt u die niet inhuren, vraagt de rechter.

'Nee,' zegt de ambtenaar, 'ik kijk naar het totale profiel.'

Wraak

Randall E. durft niet met zijn echte naam in de krant. Hij vreest nog altijd de wraak van de nabestaanden. Er gaat geen dag voorbij dat hij géén gruwelijke spijt heeft van het verleden, van de hel waardoor zijn slachtoffer is gegaan. Maar terugdraaien kan niet. Dat is het allerergste, zegt hij. Hij leeft, in het volle besef van wat hij heeft gedaan. Dat is de kern van de tbs-behandeling.

'Als het publiek tot tien zou tellen, zou het heel anders denken over het instituut tbs,' zegt Willem Anker. 'Men roept nu: schaf de verloven af. Maar dan moet je meteen het hele instituut afschaffen. De minister heeft er belang bij dat de toon en de sfeer anders worden. Het imago van de tbs is nu zo slecht dat er ingegrepen moet worden. Daar zie ik een schone taak voor het ministerie: het instituut tbs anders verkopen aan de samenleving. De boer op, voorlichting geven. Ik zou morgen beginnen.'

Inmiddels hebben enkele betrokken deskundigen het 'Forum TBS' opgericht om het imago van de behandeling op te poetsen. Raadsheer Yvo van Kuijck pleitte onlangs als voorzitter van het forum voor kortere behandelingen.

Ook de klinieken hangen nu aan de noodrem. In de herfst lekte een beleidsnota uit waarin ze een aantal aanbevelingen doen die, schrijven ze nadrukkelijk, integraal moeten worden uitgevoerd. Zo willen ze de behandelplannen op elkaar afstemmen, de patiënten van tevoren duidelijkheid bieden over wanneer verlof kan worden aangevraagd, en de doorstroming naar andere voorzieningen (GGZ of reclassering) verbeteren.

En de klinieken willen de zeggenschap over de verlofbeslissing terug, al wordt dat in de nota omfloerst verwoord. 'Herdefinieer met het forensische veld hoe wij een regierol kunnen aannemen ten aanzien van de gezamenlijke ketenverantwoordelijkheid,' heet het. 'Als een patiënt op de operatietafel overlijdt omdat de arts een fout maakt, wordt de minister toch ook niet naar de Kamer geroepen?' zegt Verwaaijen. 'We moeten toch echt constateren dat een risicovrije maatschappij niet bestaat. Dat er wel eens een ernstig vliegtuigongeluk gebeurt. Dat er medische fouten gemaakt worden. Dat er wel eens iets misgaat in de tbs. Maar stapt na een vliegtuigramp niemand meer in het vliegtuig? Laat niemand zich meer opereren?'

Staatssecretaris Teeven sloeg vlak na zijn aantreden zijn eerste piketpaaltje door het verlofbeleid nog maar eens aan te scherpen. Als een tbs'er te laat terugkeert van verlof, wordt de machtiging voor een jaar opgeschort. Een zinloze maatregel, zeggen verschillende behandelaars, die uit angst voor mogelijke repercussies anoniem willen blijven: 'We trekken ons er niet al teveel van aan. Als iemand de bus mist, gaan we er geen drama van maken. Als je dat wel doet, heb je niet begrepen wat tbs is, over welke doelgroep het gaat. En dan moet je ook niet zeuren als mensen niet mee willen werken.'